

О.М. Могильний,доктор економічних наук, професор
(Інститут підготовки кадрів державної служби зайнятості України, м. Київ)**М.К. Орлатий,**доктор економічних наук, професор
(Національна Академія державного управління при Президенті України, м. Київ)

Експортувати товари, а не робочу силу

У статті проаналізовано вплив Закону України “Про зайнятість населення” на розвиток ринку праці в сільській місцевості та внесено пропозиції щодо змін і доповнень до нормативно-правової бази з питань зайнятості в особистих селянських господарствах, регулювання підприємницької діяльності та удосконалення соціально-економічних відносин на селі.

Ключові слова: зайнятість населення, сільський ринок праці, сільська територія, сезонність сільського господарства, особисте селянське господарство.

Зайнятість на селі як соціально-економічна й політична проблема постійно перебуває в центрі уваги держави. Це – виклик, на який ще не знайдено адекватної відповіді. Лише за новітню історію прийнято чимало загальнодержавних програм відродження українського села. У 90-х роках було створено фонд “Мале село”. Дописувачі “Сільських вістей” та інших видань у той час вважали за честь перерахувати свій гонорар на його рахунок. За рішенням Президента України 2006 рік було проголошено “Роком села”. Нарешті, у травні 2012 р. Мінагрополітики України разом із органами місцевого самоврядування, заінтересованими громадськими організаціями й рухами презентували програму відродження “Мое рідне село”. Проте, як кажуть, а віз і нині там. Щорічно з мапи України зникають десятки сіл.

Хочеться щиро вірити, що цього разу заходи щодо сталого розвитку сільських територій не будуть лише передвиборчою піар-кампанією і всі обіцянки, які дають селянам представники центральних і місцевих органів виконавчої влади, будуть виконані. Можна також прогнозувати позитивні зрушення фундаментальних чинників попиту й пропонування на сільському ринку праці у зв'язку з прийняттям 5 липня 2012 року

© Могильний О.М., Орлатий М.К., 2012

Закону України “Про зайнятість населення”. Вони бажані, адже в сільській місцевості рівень безробіття сягає нині 40% [1]. Особливе занепокоєння викликає тенденція останніх років до зменшення чисельності фермерських господарств, суб'єктів малого підприємства і фізичних осіб – підприємців на селі, а також особистих селянських господарств й сумарне скорочення зайнятих працівників у сільській місцевості. Причому таке скорочення чисельності зайнятих у сільському господарстві, починаючи з 1990 року, відбувається не в результаті підвищення продуктивності праці, а внаслідок скорочення майже вдвічі виробництва валової продукції тваринництва, знищення льонарства, хмелярства, тютюнництва, вівчарства та занепаду інших галузей.

Загальновідомо, що міста заможніші за села завдяки більшій скупченості людей різних ремесел і професій. Ефект їхньої взаємодії флорентійський учений Б. Латіні (1220–1204) назвав спільним благом. У сучасній економічній теорії концентрація взаємозалежних виробничих і комерційних підприємств, інфраструктурних організацій, різноманітних сервісних установ і навчальних закладів, органів управління, розміщених в межах однієї адміністративно-територіальної одиниці, отримало назву економічного кластера [2, с. 146]. У цьому контексті структура зайнятості

населення в сільській місцевості залишається застарілою і такою, що не відповідає сучасним вимогам сталого сільського розвитку. За даними суцільного обстеження, проведеного Держстатслужбою України, із 19 видів економічної діяльності, поширених у сільській місцевості, безпосередньо в галузі сільського господарства працює 50,6% населення, на оптову й роздрібну торгівлю, освіту, охорону здоров'я та соціальну допомогу разом узяті припадає 43,4%, а на решту 15 видів – лише 6%.

Метою дослідження є оцінювання можливих наслідків запровадження Закону України “Про зайнятість населення” (набирає чинності 01.01.2013 р.) для функціонування ринку праці й зайнятості на селі та опрацювання пропозицій, спрямованих на системне доповнення його іншими заходами регулятивного характеру щодо сталого розвитку сільських територій, які в сучасних умовах через загострення глобальної продовольчої кризи набувають значення стратегічного ресурсу держави.

Результати дослідження. Аналізований закон наповнює реальним змістом положення Конституції про те, що Україна є соціальною і правовою державою, яка створює належні умови для повного здійснення громадянами права на працю й гарантує рівні можливості у виборі професії та роду трудової діяльності.

Привертають увагу положення про сприяння забезпеченню молоді першим робочим місцем та запровадження стимулів суб'єктам господарювання для стажування молоді, яка навчається (п. 4 ч. 2 ст. 24); сприяння зайнятості населення під час реалізації державних цільових програм, якими передбачено створення нових робочих місць, та інфраструктурних проектів (ст. 25); стимулювання працевлаштування громадян, які недостатньо конкурентоспроможні на ринку праці (ст. 26); стимулювання самозайнятості населення та створення нових робочих місць суб'єктами малого підприємництва (ст. 27); розширення можливостей для працевлаштування громадян віком старше 45 років (ст. 30); професійну орієнтацію й професійне навчання населення (ст. 32–35) та інші.

Особливий акцент робиться на залученні молоді до роботи за відповідною професією (спеціальністю) в селах і селищах. Із цією метою молодому працівнику, який уклав трудовий договір на строк не менш як три роки з підприємствами, установами та організаціями, що розташовані в сільській місцевості, надається житло на строк його роботи та одноразова адресна допомога у десятикратному розмірі мінімальної заробітної плати за рахунок коштів Державного бюджету України. У разі якщо молодий працівник пропрацює в такому населеному пункті не менше десяти років, житло передається йому у власність (ст. 28).

Значний потенціал для підвищення рівня зайнятості на селі, в тому числі молоді, має щомісячна компенсація фактичних витрат у розмірі єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування тим суб'єктам малого підприємництва, які працевлаштовують безробітних строком не менш ніж на два роки на нові робочі місця (ч. 2 ст. 27). Припускається, що галузь сільського господарства буде віднесена до пріоритетних видів економічної діяльності нарівні з сільською територією.

Крім запровадження нових стимулів до зайнятості в сільській місцевості, у новому законі збережено механізми, що ефективно діяли в минулі роки. Мається на увазі одноразова виплата допомоги по безро-

біттю для організації підприємницької діяльності безробітним з числа застрахованих осіб, які виявили бажання провадити таку діяльність (ч. 1 ст. 27); розвиток сільського аграрного туризму, кластерів народних художніх промислів (п. 7 ч. 1 ст. 16) та інші.

Проте, на наш погляд, Закон України “Про зайнятість населення” не дав вичерпної відповіді щодо врегулювання продуктивної зайнятості в особистих селянських господарствах (ОСГ). Тою чи іншою мірою це стосується третини громадян нашої держави, які проживають у сільській місцевості. Заради істини звернемось до витоків цього питання. В умовах колгоспно-радгоспного ладу в селян були лише підсобні господарства, оскільки основні доходи мали б надходити від зайнятості в суспільному виробництві. Під час аграрних реформ, приватизації землі та майна підприємства радикально “оптимізували” чисельність найманих працівників. Переломним став 2001 рік, коли в ОСГ вже працювало на 477 тис. осіб більше порівняно із суб'єктами господарювання різних організаційно-правових форм. За даними Державної служби статистики, станом на 2010 рік в особисті селянські господарства було “витіснено” 2 451 тис. осіб, що майже в 5 разів більше, ніж найманих працівників на сільськогосподарських підприємствах.

Згідно зі ст. 8 Закону України “Про особисте селянське господарство” від 15.05.2003 р. № 742 статус безробітного селяни могли отримувати, коли розрахунковий місячний дохід від ОСГ був менше законодавчо встановленого мінімального розміру заробітної плати. Ця норма діяла більше шести років – до прийняття Закону “Про внесення змін до деяких законів України щодо зменшення впливу світової фінансової кризи на сферу зайнятості населення” від 25.12.2009 р. № 799. Ним, зокрема, усіх членів ОСГ віднесено до категорії осіб, які забезпечують себе роботою самостійно, тобто належать до зайнятого населення за умови, що робота в такому господарстві для них є основною.

Які правові, економічні та організаційні засади реалізації державної політики у сфері зайнятості членів

ОСГ, гарантії держави щодо захисту й реалізації їхніх прав на соціальний захист від безробіття?

У новому Законі “Про зайнятість населення” визначено, що метою державної політики у сфері зайнятості населення є забезпечення рівних можливостей особам у реалізації їхніх прав на працю; сприяння зайнятості населення, у тому числі в сільській місцевості та на депресивних територіях (пп. 1 і 3 ч. 2 ст. 15). Проаналізуємо, як це узгоджується з іншими його нормами з точки зору членів ОСГ.

Статтею 4 до зайнятого населення належать “...особи, які забезпечують себе роботою самостійно (у тому числі члени особистих селянських господарств)”. Зверніть увагу: “у тому числі” та ще й у дужках – ніби між іншим, побіжно, як не вартє особливої уваги законодавця. Чи не применшується такою побудовою речення важливість цього питання? При цьому згідно зі ст. 5 держава гарантує одержання заробітної плати (винагороди) у сфері зайнятості відповідно до законодавства. Цікаво, яким чином, адже термін “зайнятість” у цьому законі означає серед іншого також і “...діяльність членів однієї сім'ї, які здійснюють господарську діяльність або працюють у суб'єкта господарювання, ... у тому числі безоплатно” (п. 7 ч. 1 ст. 1).

Більше того, держава нібито гарантує особі право на захист від будь-яких проявів дискримінації у сфері зайнятості населення за ознаками соціального походження й місця проживання (ч. 1 ст. 11), але при цьому фактично не визнається сезонне безробіття: допомога по частковому безробіттю не надається у разі, коли зупинення (скорочення) виробництва носить сезонний характер або виникає виключно з організаційно-виробничих причин (п. 1 ч. 3 ст. 47). Назвіть ще галузь національної економіки, де сезонність через природні організаційно-виробничі причини мала б такий яскраво виражений характер. Це хрестоматійна істина. Зі шкільних підручників відомо, що в сільському господарстві робочий період (час безпосереднього використання живої і уречевленої праці) не збігається з періодом виробництва (час від

початку виробничого процесу до одержання готової продукції). У результаті такої невідповідності виникає сезонність, яка виявляється в нерівномірному, переривчастому використанні робочої сили і засобів виробництва, в нерівномірному надходженні продукції і доходів протягом року.

Внаслідок сезонності аграрного виробництва, за даними Державного центру зайнятості, щороку найбільше безробіття серед працівників галузі припадає на вересень – лютий. Динаміка реєстрації безробітних із числа працівників сільського господарства у 2010 році коливалася в межах від 57,8 тис. (грудень) до 5 тис. осіб (травень), розмах варіації становив 11,5 разу. Природно, що такий же сезонний характер має безробіття й серед членів домогосподарств, які проживають в сільській місцевості й зареєстровані в державній службі зайнятості. Проте тут розмах варіації удвічі менший: від 81,6 тис. (грудень) до 16,7 тис. осіб (червень) [3, с. 280, 282], оскільки до служби зайнятості за послугами звертаються також працівники інших галузей національної економіки, які тільки проживають у сільській місцевості, а працювати можуть і в містах. Як бачимо, в законі є внутрішньо суперечливі, неузгоджені між собою норми, багато декларативних гасел замість чіткого й однозначного визначення, кого вважати зайнятим в ОСГ і яка особа визнається безробітною в умовах пореформеного українського села, а отже, має право на такі самі соціальні гарантії, як і мешканці міст.

Принагідно зазначимо, що важливішою для селян є не соціальна допомога, а державна підтримка аграрного й позааграрного виробництва, а звідси і зайнятості на селі, яка передбачена ст. 10 Закону “Про особисте селянське господарство” і має надаватись відповідно до загальнодержавних і регіональних програм за рахунок державного та місцевих бюджетів. Проте Кабінет Міністрів України жодного разу не передбачив у державному бюджеті кошти на підтримку ОСГ, хоча в 2000–2010 роках частка виробленої господарствами населення валової продукції (у порівнянних цінах 2005 року) становила від 66 до 55,1% [4].

Варто суттєво переглянути політику державної підтримки як на загальнодержавному, так і на місцевому рівні. Зокрема, згідно з вимогами Закону “Про особисте селянське господарство” місцеві органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування в межах своїх повноважень сприяють особистим селянським господарствам:

в організації у сільській місцевості кредитних спілок, сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів для надання послуг із заготівлі, зберігання, переробки та збуту сільськогосподарської продукції, спільного використання технічних і транспортних засобів та соціально-побутового обслуговування, забезпечення кормами і молодняком худоби та птиці;

в організації діяльності з надання інженерно-технічних, ветеринарних, агрономічних, зоотехнічних та інших послуг, а також послуг із забезпечення сортовим насінням, садівним матеріалом, племінною та продуктивною худобою, гібридами та кросами птиці, сільськогосподарською технікою та обладнанням;

у виділенні земельних ділянок єдиним масивом;

в отриманні кредитів для будівництва житла, господарських будівель і споруд, придбання сільськогосподарської техніки та обладнання;

в організації у сільській місцевості фахової підготовки та перепідготовки членів особистих селянських господарств.

Корисним є досвід виконання цього надскладного соціально-економічного завдання в Євросоюзі. Тут рекомендовано зайнятість у сільському господарстві оцінювати за 40 основними і 26 додатковими показниками, перелік яких щороку затверджує Комітет із зайнятості. Для отримання державної допомоги на інвестування в сільськогосподарське виробництво “фермер (фермерське господарство)” має працювати повний робочий час (для фізичної особи цей вид економічної діяльності є основним), а частка доходу має становити 50% і більше. Водночас на діяльність, не пов’язану із сільським господарством, має витратитися менше половини сукупного фонду робочого часу. “Фермер (фермерське

господарство)”, що працює не повний робочий час, а саме отримує не менш ніж 50% свого сукупного доходу від сільськогосподарського виробництва, лісового господарства, зеленого (аграрного) туризму, народних промислів або від діяльності з відновлення сільської місцевості, для цілей тієї ж програми визначається як фізична особа.

Окремі країни – члени ЄС використовують свої визначення, що відбивають критерії загальноєвропейського статусу “фермера (фермерського господарства)”, але не повторюють його дослівно. У Франції, наприклад, селянина реєструють як фермера, коли дотримується один з таких критеріїв: три чверті тижня він працює у своєму господарстві (робочий тиждень становить 36 годин); обробляє 11 га пшениці або 8,5 га виноградну для виробництва вина; утримує 10 молочних корів або 38 свиноматок; має 120 бджолосімей. У Німеччині до домогосподарств або фізичних осіб відносять тих селян, які мають менше одного гектара сільськогосподарських угідь, або трьох корів, або восьми голів молодняка великої рогатої худоби на відгодівлі, або восьми свиней, або двохсот курей несучок, або 0,3 га садів і виноградників, або 0,1 га теплиць. При поєднанні різних видів діяльності – отримання з 1 га сільськогосподарських угідь товарної продукції менше суми, ніж склалась в середньому за останні кілька років.

Деякі країни визначають “активну участь” у сфері сільського господарства (наближеного поняття до самозайнятих членів ОСГ) на підставі частки в сукупному доході, який домогосподарство отримує від сільськогосподарської діяльності. В інших державах поряд із цим показником враховують також частку робочого часу, витрачену на таку зайнятість, порівняно з іншими видами економічної діяльності. Але в усіх випадках критерії прийнятності мають відповідати основним цілям та принципам програм підтримки сільського господарства, що діють у цих країнах.

Наголошуємо, що за різних підходів у країнах – членах ЄС до реєстрації фізичних осіб як товаровиробників (зайнятих осіб) доходи останніх мають забезпечити

мінімальний прожитковий рівень [5, с. 83–87]. *Довідково:* для кожної країни він різний, оскільки зберігаються суттєві диспропорції в розвитку національних економік. Про це можна судити за мінімальною заробітною платою, яка в Люксембурзі дорівнює 1 700 євро, а в Болгарії – 112 євро. З метою усунення перешкод для створення єдиного європейського ринку праці Європейська Комісія запропонувала встановити для всіх держав межу мінімальної заробітної плати. Це дозволить не тільки посилити соціальний захист громадян ЄС, але й ефективно протидіяти тенденції до здешевлення робочої сили [6, с. 7].

Саме з цією метою зайнятість працівників у галузі сільського господарства підтримується системними заходами щодо стабілізації кон'юнктури спільного ринку аграрної продукції Євросоюзу. З одного боку, це контроль за пропонуванням сільськогосподарської продукції через: а) обмежувальні квоти на виробництво; б) компенсаційні виплати на відшкодування втрат доходів фермерів, яких вони зазнають внаслідок виведення земель з інтенсивного господарського використання наданням їх під рекреаційні потреби чи для відновлення природних ландшафтів; в) обрахування розміру дотацій незалежно від обсягів виробленої продукції тощо. А з другого – всебічне стимулювання попиту на продовольство європейських виробників шляхом: а) цільових продуктових програм для дитячих і шкільних закладів та малозабезпечених верств населення; б) експортних субсидій, інших преференцій у зовнішньоекономічних відносинах з країнами, що розвиваються; в) скасування митних зборів у торгівлі країн – членів ЄС між собою і митно-тарифних бар'єрів та технічних регулювань на шляху імпорту аграрної продукції з третіх країн; г) кредитування сільськогосподарської продукцією за міждержавними угодами; д) надання міжнародної продовольчої допомоги та вжиття інших протекціоністських заходів.

Про масштабність впливу Закону України “Про зайнятість населення” в новій редакції на сферу соціально-трудова відносин у державі свідчать посилання в самому законі

на 26 законодавчих актів, внесення змін і доповнень до 13 документів та необхідність додаткового розроблення й прийняття близько 80 нормативно-правових регуляторних механізмів з метою реалізації його положень. Саме вони і визначають на найближчій віддалену перспективу вектор розвитку внутрішнього ринку праці й зайнятості, рівень добробуту сільського населення та конкурентну спроможність соціальної політики України в цілому порівняно з європейськими державами, Російською Федерацією та іншими динамічними економіками, але ж, як кажуть, диявол ховається за деталями.

Висновки та пропозиції.

Маємо усвідомлювати, що Закон України “Про зайнятість населення”, загальнодержавні й регіональні цільові програми розвитку українського села й ринку праці з питань активізації підприємницької ініціативи та інші регуляторні акти дадуть очікуваний суспільством результат у разі доповнення їх іншими не менш важливими заходами, спрямованими на системне підтримання зайнятості населення в малих і середніх організаційно-виробничих формах господарювання в сільській місцевості, у тому числі поза аграрними видами діяльності.

Перше. Аналізований закон слід доповнити окремим розділом щодо зайнятості в ОСГ. З цією метою необхідно використати матеріали суцільного сільськогосподарського перепису¹. Це має позитивно позначитись у цілому на об'єктивності інформаційного забезпечення нормотворчого процесу, адже за його результатами буде уточнено структуру галузі сільського господарства,

наявність та використання трудового потенціалу, земельних угідь та інших факторів виробництва в ОСГ. Без цієї цілісної, об'єктивної та достовірної бази даних важко собі уявити справедливе врегулювання комплексу правових, економічних і організаційних питань, пов'язаних із соціально-трудова відносинами в ОСГ в цілому й зайнятстю в сільській місцевості зокрема.

Друге. Бажано визначити критерії віднесення підприємств в аграрній галузі до категорії малих, оскільки ті, що передбачено для економіки в цілому², є неприйнятними. Наприклад, фермерські господарства за чисельністю працюючих нерідко асоціюються з малими формами підприємницької діяльності громадян, проте їх розподіл за розміром сільськогосподарських угідь у 2010 році був таким: до 500 га мали 35,4 тис. одиниць (85,3%), більше 500 га – 1 873 одиниць (14,7%), із них більше 1000 га – 824 одиниці [4], тобто їх можна, на нашу думку, віднести до різних за розмірами організацій.

Третє. Потрібно максимально полегшити процедури започаткування, ведення та припинення діяльності малого й середнього підприємства в сільській місцевості та створити належні інституційні передумови для істотного посилення його ролі у створенні нових робочих місць, що потребують високої кваліфікації. Важливим є також розвиток внутрішнього аграрного ринку та захист його від недоброросовісної конкуренції, доступність кредитних ресурсів, спрощення звітності й послідовного втілення інших дерегуляторних заходів.

¹ Закон України “Про сільськогосподарський перепис” від 23 вересня 2008 року №575 та відповідне рішення Кабінету Міністрів прийняті, проте через брак коштів перепису не проведено. Однак початок покладено: з 1 по 25 липня 2012 року на виконання розпорядження Кабінету Міністрів України від 5 жовтня 2011 року № 944 у Баштанському районі Миколаївської області проходив пробний сільськогосподарський перепис. Це один з основних підготовчих етапів до проведення Першого всеукраїнського загального сільськогосподарського перепису 2014 року. Метою його проведення є відпрацювання всіх методологічних та організаційних заходів, проекту програми та інструментарію загального, а також технології автоматизованого оброблення отриманих матеріалів (Офіційний сайт Кабінету Міністрів України. – <http://www.kmu.gov.ua>).

² Законом України “Про внесення змін до деяких законодавчих актів України з питань регулювання підприємницької діяльності” від 18.09.2008 №523 середньооблікова чисельність працюючих за звітний (фінансовий рік) не перевищує 50 осіб, а обсяги валового доходу (виручки) від реалізації продукції (робіт, послуг) за цей період не більше суми, еквівалентної 70 млн. грн.

Четверте. У структурі аграрного експорту мають переважати товари кінцевого споживання, з високим ступенем переробки і максимально можливою часткою доданої вартості³. Політика імпортозаміщення, серед іншого, має передбачати розвиток тваринництва малими і середніми господарствами, створення ними обслуговуючих заготівельно-збутових і переробних кооперативів, поетапне стримування ринковими методами експорту зернових і олійних культур та іншої сільськогосподарської сировини.

П'яте. Значні резерви щодо створення нових робочих місць у сільській місцевості криються в урізноманітненні (диверсифікації) виробництва, у тому числі за рахунок позааграрних видів діяльності. Для цього бажано переглянути Податковий кодекс України в частині сплати фіксованого сільськогосподарського податку (ФСП), який більш вигідний для великих формувань. Зокрема, понизити 75%-й бар'єр виручки (доходу) від реалізації сільськогосподарської продукції (послуг) як обов'язкової умови для реєстрації його платників. Також заслуговують на увагу пропозиції стосовно перегляду поквартальних часток сплати ПДВ з урахуванням інтересів малих і середніх підприємств. Мається на увазі розвантаження третього кварталу й перенесення на четвертий квартал до 60% його платежів.

Шосте. Нині органи місцевої виконавчої влади та органи місцевого самоврядування не заінтересовані у збільшенні попиту на робочу силу на своїх територіях. За існуючого розподілу податку на доходи фізичних осіб, передбаченого ст. 65 Бюджетного кодексу України, від усієї суми коштів, сплачених (перерахованих) на відповідній території сіл, селищ та їхніх об'єднань, лише 25% залишається на розвиток місцевої громади. Тому доцільно внести зміни до відповідних

бюджетного і податкового кодексів у частині реєстрації всіх суб'єктів господарювання та їх структурних підрозділів як платників цього та інших податків за місцем розташування земель, які вони обробляють (контролюють).

Сьоме. Потребує більшої адресності й прозорості діяльність Державного фонду підтримки фермерських господарств з можливістю спрямування коштів як на умовах повернення, так і на безповоротній основі, у першу чергу для молодих фермерів-початківців, ОСГ і фізичних осіб-підприємців, які мають землі для ведення товарного сільськогосподарського виробництва.

На часі також удосконалення програми надання громадянам допомоги по безробіттю, у тому числі першочергової одноразової виплати для організації підприємницької діяльності тим безробітним, які започатковують її в сільській місцевості. Розмір такої підтримки має бути не символічним (саме це, серед іншого, деколи призводить до нецільового їх використання), а достатнім для започаткування бізнесової справи. Крім того, частка в загальних видатках територіальних органів державної служби зайнятості за цією програмою має бути порівнянною з часткою зареєстрованих безробітних у сільській місцевості.

Маємо зважати також на ризики, пов'язані з можливим запровадженням ринкового обігу сільськогосподарських земель. Через недосконалість ринку земель, особливо на початковому етапі, вкрай складно буде організувати нові робочі місця, а з нині діючих малих і середніх підприємств зможуть вижити не більше 50%. Як наслідок, десятки тисяч працівників збанкрутілих формувань поповнять армію безробітних і подадуться в міста або виїдуть за кордон у пошуках роботи і кращої долі.

На нашу думку, ринок праці в сільській місцевості має значний потенціал для свого розвитку, який може бути реалізовано за усебічно виваженої державної регулятивної політики.

Список використаних джерел

1. Вступне слово Прем'єр-Містра України М.Я. Азарова на засіданні уряду від 5 квітня 2012 року. – Режим доступу : <http://www.kmu.gov.ua>
2. Клинов В. Какой должна быть экономическая политика / В. Клинов // Вопросы экономики. – 2012. – №1.
3. Ринок праці України у 2010 році : аналіт.-стат. зб. // Державний центр зайнятості Міністерства соціальної політики України. – К., 2011. – С. 280, 282.
4. Сільське господарство України за 2010 рік : стат. зб. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>.
5. Могильний О.М. Стратегія Європейського союзу щодо підвищення рівня зайнятості в аграрній сфері / О.М. Могильний // Економіка та держава. – 2006. – №4. – С. 83–87.
6. У Євросоюзі запровадять мінімальну заробітну плату? // Євробулетень. – 2012. – №5. – С. 7.

Стаття надійшла 30.08.2012 р.

³ За даними Державної служби статистики, з 2005 по 2011 рр. за товарами групи 1–24 УКТЗЕД на готові харчові продукти припадає в середньому 26,9%, а в структурі імпорту – 46,3%, що більше на 19,4 відсоткових пункти (Сільське господарство України за 2010 рік. – <http://www.ukrstat.gov.ua>).